

1. INTRODUCCIÓ

1.1. CONSIDERACIONS PRÈVIES

La major part d'estudis que fan referència a l'evolució històrica de la formació professional, o més ben dit dels centres educatius de formació professional, es limiten, en general, a aspectes quantitatius, de localització geogràfica, a qüestions metodològiques, programàtiques, en una paraula, a problemes merament descriptius, i obliden els aspectes valoratius, que a vegades, però, poden quedar implícits en la pròpia descripció. D'altra banda, sobretot històricament, la formació professional no ha quedat circumscrita, ni molt menys, als establiments docents, és a dir, a l'ensenyament reglat.

En alguns casos concrets, els estudiosos manifesten que s'han inclinat pels estudis valoratius com a pas previ d'una profunditat conceptual més gran, perquè parteixen de la base que no hi ha prou informació per aventurar segons quin tipus de conclusions. Dins d'aquests aspectes valoratius, resulta, al nostre entendre, d'un gran interès la relació evolutiva, en l'espai i en el temps, entre la formació tecnicoprofessional i el desenvolupament economicosocial, especialment perquè aquest lligam té connotacions que van més enllà d'una simple relació entre dues variables determinades, vincle que evoluciona amb el pas del temps.

En comparació amb altres treballs que fan referència al temari esbossat, no pretenem altra cosa, a part de les dades corresponents de caràcter descriptiu, que presentar unes reflexions sobre l'evolució històrica del lligam esmentat, centrant la qüestió en el desenvolupament economicosocial, referit fonamentalment al món industrial del Principat de Catalunya, a partir d'uns períodes històrics concrets. Altrament, no intentem, de cap de les maneres, encetar un estudi de caràcter economicista, de tipus comparatiu, amb anàlisis que considerin la intervenció de diversos paràmetres que incloguin inversió, innovació tecnològica, producció,

productivitat..., sinó anàlisis més simples que parteixen de voluntats, producció global...

Aquestes reflexions, doncs, les hauríem de situar en un terme mitjà entre l'assaig i la investigació històrica, tenint en compte que, atesa la manca d'estudis que tracten la formació professional al nostre país, no hem pogut negligir els aspectes descriptius que ocupen, evidentment, com ja hem indicat, un lloc potser fins i tot més important, en aquest treball, del que en un principi ens havíem proposat.

D'altra banda, deixant a part els aspectes descriptius que parteixen de fets suposadament reals, les nostres consideracions de caràcter valoratiu, en més d'una ocasió, no passen de simples hipòtesis de treball i poden arribar a caure, malgrat les prevencions, en el terreny d'un cert tipus de subjectivisme, superior al que podríem considerar normal.

Al marge de puntualitzar el marc global on se situa aquest estudi, la nostra intenció implica precisar, en aquests mots introductoris, algunes qüestions de caràcter global que caldrà tenir en compte des d'un primer moment, les quals, en la major part dels casos, seran tractades, al llarg d'aquest pàgines, amb més o menys profunditat.

En el tema que ens ocupa conflueixen diversos factors, dels quals destaquem, particularment, el cas del mercat de treball, que ocuparà, tot i les limitacions, un lloc destacat en les nostres reflexions; en aquest sentit, no podem obviar el fet que es tracta d'una problemàtica que els estudiosos de la formació professional des del punt de vista històric no acostumen a tenir prou en compte.

Aquest mercat no és pas una conseqüència de la revolució industrial, ni tan sols de l'etapa immediatament anterior, ja que existia des de temps immemorial. Respecte a aquesta qüestió, convé tenir present l'organització gremial tradicional, però és evident que, a partir del segle XVIII, tant la temàtica que tractem d'estudiar com la configuració del mercat de treball prendran una dimensió totalment nova. Pensem si més no en l'especificitat que, a partir d'aquesta època, adquirirà el binomi oferta-demanda, el qual integrarem també en el nostre camp de reflexió.¹

L'organització gremial, que va néixer a conseqüència de la nova divisió del treball que s'establí a la baixa edat mitjana, especialment als nous nuclis urbans, fou incapaç d'adaptar-se a les noves tècniques que van aparèixer a l'etapa preindustrial; aquestes tècniques comportarien nous oficis i un canvi radical en la di-

1. Els treballs sobre aquesta qüestió són pràcticament inexistents; no pretenem pas iniciar un estudi d'una certa envergadura en aquest terreny; intentarem, però, oferir algunes pautes que permetin facilitar-ne una primera aproximació.

visió del treball, situació que exigirà un replantejament substancial de la formació professional.

En endinsar-nos en el tema específic d'aquest treball, ens resulta difícil precisar la relació existent entre els canvis econòmics i socials que es produeixen al Principat, a partir, més o menys, de finals del segle XVII i la nova estructura tecnicoprofessional que es començaria a configurar a la segona meitat del segle XVIII.

Allò que realment es pot assegurar és que serà condicionada per diverses causes, de les quals ens interessa remarcar la mutació que s'originà en els mercats de producció, de consum i de treball, factors que determinaren un capgirament de l'organització sociolaboral.

Tot i que la nostra societat havia estimat, fins i tot des del vessant polític, el valor del treball a través del que significaven els gremis, d'ençà de finals del segle XVII i molt especialment des dels inicis de la segona meitat del segle XVIII, preil·lustrats i il·lustrats intentaren propiciar un salt qualitatiu en aquest terreny a còpia d'atorgar una gran importància a les reformes socioeconòmiques, basades en l'impuls del comerç i de la indústria, les quals havien de partir de noves concepcions pel que fa a les qüestions següents:

- La formació de capitals del país per donar vida d'una manera especial al comerç interior i exterior, per mitjà d'una organització pròpia.

- L'impuls del coneixement científic, després de superar l'aïllament exterior.

- L'aplicació pràctica dels nous coneixements científics, sobretot en el camp de les arts mecàniques, amb els canvis que això podria reportar.

L'obrador havia estat fins aleshores un sistema tancat però complet on coexistien la producció, la comercialització i, primordialment, la formació, tot plegat a petita escala, però. La fabricació d'indianes, propiciada per un real i incipient comerç amb Amèrica, malgrat la seva alegalitat, impulsava el desenvolupament de noves formes de producció que marcaven l'inici d'una indústria tèxtil vinculada al cotó —la tradicional era de llana—, la qual cosa comportaria l'aparició de nous oficis que eren pràcticament impossibles de desenvolupar per mitjà de l'obrador.

En aquest context, apareixerà un nou centre de treball: la manufactura, el precedent de la fàbrica, centre que, malgrat que no implicava la desaparició immediata de l'obrador, situava el treball artesanal, a mitjà i llarg termini, en situació d'inferioritat envers la manufactura. Així, doncs, allò que podríem considerar primera revolució tecnològica no naixerà per generació espontània, sinó que es tracta d'un procés en el qual intervingueren diversos factors, primordialment socioeconòmics, com els suara assenyalats, sense oblidar el contacte directe o indirecte amb l'exterior, que hi tenia un paper determinant.

D'antuvi, tot i que hom parla de *revolució comercial*, aquesta incidirà en el model d'intercanvi i indirectament en el mercat de treball. El món gremial heretat de l'edat mitjana no es mostrarà capaç de satisfer les noves necessitats, especialment en el terreny de la mà d'obra i primordialment en el món de la formació tecnicoprofessional.

No resulta fàcil valorar l'evolució que es produeix des del moment dels canvis que van aparèixer en el món comercial fins a l'eclosió del que considerem etapa preindustrial, procés de gran importància al nostre país. Referent a això, convé precisar prèviament les connotacions del pas de l'obrador a la manufactura. L'aparició d'aquest nou centre de treball no comportava per si sola una revolució tecnològica, sinó més aviat un canvi econòmic i social. Era força complicat, per tant, que la manufactura com a organització productiva es consolidés sense una revolució tecnològica, o si més no, sense canvis profunds en els sistemes d'aprenentatge dels nous oficis.

D'altra banda, el context general europeu determinarà el naixement de la burgesia moderna, impulsora de la llibertat de comerç, tot i el rerefons que aquesta llibertat comportava en l'aspecte sociopolític, socioeconòmic i sociolaboral, i d'una manera determinant el paper que exercirà a casa nostra aquest grup social.

Abans d'arribar als capítols que fan referència a la formació professional masculina, voldríem recordar alguns precedents, com és ara l'interès per la ciència i la tecnologia a la darrerria del segle XVII, amb el beneplàcit de Joan Josep d'Àustria quan va ser virrei de Catalunya; les propostes de Martí Piles i Feliu de la Peña per fomentar el comerç; la creació de l'Acadèmia de Matemàtiques el 1699, o el que representà, ja a principis del segle XVIII, la Cort de Carles III de Catalunya i altres esdeveniments d'aquesta índole, els quals, però, tot i l'interès que tenien, no acabaren de quallar o només funcionaren de manera intermitent.

Malgrat el caràcter globalment unitari que voldríem donar a l'estudi, evidenciant les coordenades que, fins a un cert punt, es repetiran o perpetuaran al llarg del temps, no es pot evitar la divisió cronològica, ateses les condicions socioeconòmiques i polítiques canviants i, especialment, el desenvolupament gradual de les forces productives, factors que incideixen directament en la relació dinàmica entre formació professional i evolució socioeconòmica.

Quant als fenòmens més o menys permanents, cal pensar sobretot en l'escassa importància atorgada per la societat catalana, considerada en conjunt, a la formació tècnica i professional, d'una manera especial pel que fa a l'ensenyament que podríem considerar, més o menys, reglat.

En relació amb aquesta qüestió, hom podria dir que, tot i la tradició que arrenca de l'edat mitjana a favor del treball dit *manual*, la consideració sobre aquest tipus de treball, almenys en els períodes que estudiem, estarà sempre

molt per sota del considerat *treball intel·lectual*, la qual cosa incidirà en el nostre tema d'estudi.

D'altra banda, es podria puntualitzar que la relació entre educació tècnica i professional² i desenvolupament econòmic no sempre s'evidenciarà d'una manera prou clara; caldrà, per tant, que en cada cas específic es puntualitzi l'abast de la relació i els vincles causa-efecte o efecte-causa que s'observen en els diferents casos que formaran part de les nostres reflexions.

De l'estudi de les fonts d'informació, se'n desprèn que la dita relació, al marge de la seva complexitat, ve a més condicionada per la intervenció de factors de diversa índole, socials, polítics, econòmics, culturals. Aquest vincle, en el cas català, resulta encara més complex perquè, tant en l'etapa preindustrial com en l'època de la industrialització pròpiament dita, la seva evolució serà condicionada pel fet d'haver-se de moure, almenys fins fa ben poc, en el marc d'un Estat no específicament industrial.

Ens trobem, doncs, dins d'un Estat ancorat en un context socioeconòmic que tenia reminiscències de societat neofeudal agrària; el dit context ha frenat, o com a mínim no ha impulsat, el procés industrialitzador, amb la qual cosa la formació professional, especialment dels obrers industrials, se n'ha ressentit de manera evident.

Tornant una altra vegada al mercat de treball, aquest és un factor determinat pel desenvolupament de les forces productives i per altres condicionaments, molt particularment per les relacions de producció. Respecte a aquest punt, no es tracta simplement d'establir connexions amb unes variables determinades, sinó de veure també el paper que compleixen les diferents classes o grups socials en el procés que s'intenta valorar, primordialment en el camp que podríem considerar ideologicocultural.

Les fonts d'informació i l'estadi actual de la recerca en el terreny que ens ocupa, com ja hem apuntat pel que fa a l'àmbit general, no ens permet entrar en una reflexió profunda dels estaments i les classes socials, per la qual cosa ens haurem de limitar a una divisió en dos grans grups: classes dirigents i classes subalternes. Sempre que es pugui farem les matisacions pertinents a l'hora de parlar dels dos sectors suara esmentats.

Nogensmenys, com ja hem apuntat abans, una bona part de la societat catalana, al marge de la seva condició social, ha viscut i es pot considerar que encara viu, si no totalment d'esquena, almenys força aliena a la problemàtica que ens ocupa, malgrat els canvis dels darrers anys.

2. Els conceptes *educació tècnica* i *educació professional* varien al llarg del temps; en cada moment històric, intentarem precisar les diferències i coincidències.

En relació amb aquest aspecte, caldrà veure la reacció dels diversos sectors de la societat catalana enfront de la LOGSE i sobretot els seus resultats. Recordem que aquesta llei situa per primera vegada l'educació tecnicoprofessional en el lloc que ja fa temps l'han situat les societats industrials avançades; sembla que, ara com ara, els resultats són més aviat migrats. La situació, però, que es planteja a partir de les eleccions espanyoles de 1996 i 2000 ha actuat de fre als intents de canvi; veurem què passa a partir dels canvis produïts per les conteses electorals de 2003 i 2004.

Fins ara ens hem referit, com hem apuntat, de manera exclusiva a la formació tecnicoprofessional masculina, però crec que hi ha altres qüestions que no es poden negligir en un estudi d'aquestes característiques: parlem de la formació professional femenina i de la llengua d'escolarització, especialment pel que fa a la formació professional formal, tant masculina com femenina.

Quant al paper assignat a la dona, ens interessa el marc de la formació professional en particular i el del món del treball en conjunt. La informació sobre aquest punt és encara més escassa que en el cas dels seus companys masculins, ja que fins fa ben poc no s'ha començat a estudiar seriosament la participació sociocultural de la dona en aquest tipus d'evolució en les societats europees.

Aquesta participació ha estat menyspreada per moltes i variades raons que s'expliquen primordialment per la discriminació, fonamentalment intel·lectual, de la dona, la qual cosa ha incidit molt en la formació professional femenina, d'una manera específica en la preparació d'especialistes vinculades al procés de producció, sobretot de la societat industrial. Malgrat les dificultats apuntades, procurarem precisar l'abast del paper femení en el nostre camp de reflexió i, especialment, les bases ideologicoculturals que donen suport a la discriminació de la dona en el terreny específic que s'estudia.

Aquesta qüestió, la tractarem completament al marge de la formació professional masculina. Això no vol pas indicar que deixem d'establir els lligams pertinents entre els nois i les noies, especialment a mesura que avançava la industrialització.

A continuació, ja al final del llibre, en el capítol 12, tractarem de la llengua d'escolarització. Malgrat que sol haver-hi referències específiques en diferents capítols del llibre, intentarem presentar aquesta problemàtica en un marc general.

Cal dir també, com a cloenda d'aquesta exposició de motius, que a l'hora de materialitzar les nostres consideracions no ens hem basat únicament en les dades de la historiografia catalana o del context de l'Estat espanyol, en aquest cas sobretot el marc legal, sinó que hem tingut present, a més, la informació des de diversos punts de vista que sobre el tema ens ofereix la historiografia francesa i britànica, ja que es troben, en la metodologia i la recerca, en un estadi molt més avançat que el nostre.

Hem considerat que les reflexions dels estudis britànics i francesos eren extrapolables al conjunt de la industrialització europea, tot i que sigui molt discutible la correspondència en el temps; convé puntualitzar que, com ja hem assenyalat, no ens plantejem altra cosa, en molts casos, que posar sobre la taula hipòtesis de treball.

1.2. EL PLA DE TREBALL

Precisats a grans trets els motius, la temàtica i els continguts de les reflexions que exposarem a partir del capítol següent, no ens resta altra cosa de moment que fixar el pla de treball que ens proposem, el qual presenta dues vessants diferenciades però alhora complementàries.

En aquests mots introductoris ja hem precisat que no es podia evitar la divisió cronològica, atesa la dinàmica canviant de la societat industrial, sotmesa a diferents condicionaments. Heus aquí, doncs, la primera d'aquestes dues vessants; aquesta divisió diàfanament diferenciadora es juxtaposa amb la vessant temàtica de caire més uniforme, almenys dins d'uns determinats límits. Es tracta simplement de reflexionar, en cada un dels períodes cronològics, sobre les qüestions globalment apuntades a les pàgines precedents, malgrat que tot plegat no comporta cap mena de classificació estàndard, atès que la societat industrial canviant, almenys en comparació amb les societats agràries anteriors, condiciona també la temàtica i els continguts.

Pel que fa a la formació masculina, el treball s'ha dividit en dos grans apartats, fixats d'acord amb els esdeveniments polítics o socials, que tenen una incidència evident sobre les relacions entre la formació tècnica i/o professional industrial i el desenvolupament econòmic.

La primera etapa del nostre recorregut cronològic, que correspon a la primera part del llibre, es mou, a grans trets, dins de l'època compresa entre els inicis del període preindustrial i la industrialització en majúscula, tot i que aquesta part s'ha dividit, a grans trets, en dues etapes determinades per la Guerra del Francès. Les reflexions sobre aquests anys parteixen, generalment, de l'obra, en el terreny de la formació tecnicoprofessional, de la Junta de Comerç de Barcelona i del lligam que els dirigents d'aquesta institució intentaren establir entre formació professional i desenvolupament comercial i industrial. En més d'una ocasió, però, haurem de fer referència a centres d'ensenyament tecnicoprofessional que no depenien de la Junta esmentada, ja que van néixer al marge d'una estructura que podem considerar, en certa manera, de caràcter oficial.

La implantació del vapor al Principat, és a dir, el triomf definitiu de la industrialització es correspondrà quasi cronològicament amb l'esfondrament de l'Antic Règim i la consagració del liberalisme, que es veurà afavorit pels canvis que es produiran a l'aparat polític de l'Estat espanyol.

Ambdós factors incidiren en les variables que intervindran en el procés que estudiem, malgrat que, en el terreny de l'ensenyament tècnic, els canvis, tot i que es començaran a plantejar des del moment del triomf del liberalisme, no esdevindran realment significatius fins al 1850-1851, quan l'Estat creava la seva pròpia estructura d'ensenyament tècnic.

És, doncs, a partir de la segona meitat del segle XIX que comença la segona part de l'estudi, tot i que, per a algunes qüestions l'hem dividida en dos subapartats: el primer abraça tota la segona meitat del segle XIX i el segon s'estén fins al final de la Guerra Civil espanyola. L'estudi de l'educació professional no segueix exactament el mateix criteri.

Concretant més la qüestió, l'evolució legislativa i la complexa problemàtica de la realitat escolar s'estudien, tal com avançava, en dos subapartats que comprenen tres capítols i, en canvi, les relacions societat - formació professional i la problemàtica de l'ensenyament femení abracen un període que va del darrer quart del segle XIX al 1939, agrupats en dos capítols, un per a cada una de les dues qüestions. Aquestes divisions no són capricioses ni molt menys, atès que, pel que fa a la legislació i la problemàtica escolar específica, el canvi del segle XIX al segle XX resulta en molts aspectes decisiu, una divisió que no queda tan clara, ni molt menys, en els altres dos apartats.

Malgrat tot, cal fer algunes precisions en relació amb la divisió adoptada, perquè abans de 1900 es produeixen dos esdeveniments importants amb clara incidència en el món de la formació professional: la Revolució de Setembre de 1868 i el context que comportarà l'Exposició Universal de 1888. Es tracta de dues fites que cal tenir molt presents, especialment en el cas del Principat, perquè van marcar l'inici d'un trencament amb l'etapa anterior, sobretot pel que fa a la formació obrera industrial, base fonamental de les consideracions d'aquest treball.

Estem convençuts, malgrat tot, que caldrà esperar fins a finals del segle XIX, almenys en el terreny de les concepcions i realitzacions de caire modern; és, per tant, a partir d'aquests anys que, a la nostra manera de veure les coses, s'obre un nou període que s'estén fins al final de la guerra dels tres anys, amb el consegüent triomf del franquisme.³

3. Ja hem perdut, probablement, l'oportunitat de conèixer de primera mà el que va representar per al professorat la tornada al treball a finals de gener o principis de febrer de 1939. Probablement, la repressió no va ser tan dura com en altres nivells de l'ensenyament, però la buidor devia ser tremenda.

El treball culmina amb una tercera part, en la qual incloem la problemàtica de l'educació professional femenina, que es tracta en dos capítols: el primer comprèn des de l'època il·lustrada fins al darrer quart del segle XIX, quan apareixen les primeres propostes i realitzacions d'ensenyament professional femení modern; el segon capítol acaba al final de la Guerra Civil de 1936-1939. Com a cloenda, i darrer capítol d'aquesta tercera part, encetarem la problemàtica de la llengua d'escolarització, aspecte al qual ja hem fet referència fa poc.

En acabar cada una de les parts, i en alguns casos concrets, farem una reflexió general sobre les consideracions que s'han fet en els diversos períodes estudiats i en les temàtiques específiques per tal de veure les coincidències i diferències que s'observen al llarg d'aquest periple a través del túnel del temps.

Finalment, inclourem un epíleg, en el qual es presenten uns documents que ens ajuden a comprendre la relació entre la formació tecnicoprofessional i la societat catalana. Al final s'inclou una bibliografia, que, com és lògic, no pretenem, ni molt menys, que sigui completa ni exhaustiva.

Altrament, no es pot negligir el fet que, malgrat l'existència de moltes i variades fonts d'informació, aquestes no s'han pogut treballar prou, com a mínim en relació amb les variables que ens interessin, amb la qual cosa resulta difícil treure conclusions d'una certa entitat.

Inicialment, s'havia previst una quarta part, corresponent al període que va des de la caiguda de la República fins a la nova instauració, a l'Estat espanyol, de la democràcia formal, tot i que hauríem fet algunes referències als darrers temps, especialment pel que fa a nous plantejaments; aquesta part, de moment ha quedat ajornada.